Molnár Andrea: Eötvös Loránd, a Magyar Tudományos Akadémia elnöke

Tisztelt Elnök Úr! Tisztelt ünneplő közönség!

EÖTVÖS Loránd, bár manapság elsősorban tudós fizikusként ismert, élete során számos közéleti szerepet vállalt a tudomány szolgálatában. Ezek közül a leghosszabb ideig ellátott feladata a Magyar Tudományos Akadémia elnöki tisztsége volt, amelyet 16 éven keresztül, 1889 májusától 1905 októberéig viselt. Előadásomban, tudományos életpályáját érintő bevezető után, EÖTVÖS Lorándnak akadémikusként és az Akadémia elnökeként végzett tevékenységét mutatom be.

Az író, publicista és politikus EÖTVÖS József és a fizikus Eötvös Loránd, apa és fia, az Akadémia történetének első nyolcvan évében odaadó munkával voltak jelen. EÖTVÖS József mindössze 22 évesen lett a Tudós Társaság levelező tagja, 1866-tól haláláig elnöke. EÖTVÖS Loránd látószögében tehát elsősorban édesapja révén születésétől fogva jelen volt az Akadémia, amely iránti elkötelezettségét, érdekében tett fáradhatatlan kötelességteljesítését édesapja példájából merítette. Apja mellett családjának más tagjain keresztül is ismerhette az intézményt. TREFORT Ágoston, keresztapja és nagybátyja szintén az Akadémia tagja, majd elnöke volt. Anyai nagybátyját, ROSTY Pál földrajztudóst és fotográfust 1861-ben választották az Akadémia levelező tagjává. *(2. dia)*

Eötvös érdeklődése hamar a tudományok felé fordult, ahogy arról 17 évesen apjához írt levele is tanúskodik. *(3. dia)* Apjának engedve, a pesti egyetemen elvégezte a jogi képzést, mellette azonban a természettudományi előadásokat is látogatta. 1867-től Heidelbergben folytatta természettudományi stúdiumait, ahol 1870 júliusában megszerezte a bölcsészeti doktorátust természettanból mint fő tárgyból, matematikából és kémiából mint melléktárgyakból.

1870 nyarán haza tért, s bekapcsolódott a Természettudományi Társulat munkájába. Édesapja 1871. február 2-án elhunyt, így már nem érhette meg fia első szereplését az Akadémián. A testület 1871. májusban engedélyezte EÖTVÖS Lorándnak, hogy vendégként előadást tartson. Tanulmányát *«A rezgési elméletekből következő távolbani hatás törvényéről»* címmel a III. Matematikai és Természettudományi Osztály július 19-i ülésén olvasta fel.

Egyetemi karrierje is szerencsésen alakult: napirenden volt a pesti egyetem természettudományi képzésének bővítése, így 1871 sikerrel pályázta meg a magántanári állást. Egy évre rá, mindössze 23 évesen az uralkodó külön engedélyével az elméleti természettani tanszék nyilvános rendes tanárává nevezték ki.

24 éves, amikor 1873. május 21-én, az Akadémia 33. nagygyűlésén levelező taggá választották 30 jóváhagyó és 4 nemleges, tehát a szükséges 2/3-nál jóval több szavazattal. *(4. dia)* Az alapszabály szerint egy éven belül meg kellett volna tartania székfoglaló előadását (a megválasztott levelező tag addig nem kapta meg oklevelét, amíg előadásával széket nem foglalt), de erre csak közel 7 év elteltével, 1880. január 19-én került sor *«Adatok az elektro-statisztika elméletéhez»* címmel a láncolatos elektromos sűrítőkről. Az akadémiai ülésekre megválasztása óta rendszeresen eljárt, minden évben felolvasta újabb kutatási eredményeit, csak a székfoglalójára nem szánta el magát. A felolvasást megelőző köszönet-mondásában a késedelem okaként említi az édesapja miatti meg nem érdemelt kivételezettségének tudatát és a következőket:

«Érdemetlenségem érzete soká visszatartott abban, hogy e tudományos testületben széket foglaljak; mert ámbár megválasztatásom óta többször voltam szerencsés e helyen értekezhetni, székfoglalóul valami késszel, egy kikerekített egésszel kívántam volna föllépni. De az idő múlt, s az idővel én is idősebb lettem, napról-napra meggyőződve arról, hogy a tudományban készek soha sem leszünk.»

A III. Matematikai és Természettudományi Osztály már a következő évben (1881) a szokásos kétharmados többségű titkos szavazással rendes taggá

jelölte, de sem ekkor, sem 1882-ben nem kapott elegendő szavazatot. A testület végül 1883. évi nagygyűlésen választotta rendes tagnak. *(5. dia)* Ezúttal kevesebbet várt a székfoglalóval, 1885. január 19-én tartotta meg *«A folyadékok felületi feszültségének összefüggéséről a kritikus hőmérséklettel»* címmel.

1888. augusztus 22-én elhunyt az MTA elnöke, TREFORT Ágoston. A következő elnök személyének kijelölésénél bizonytalanság lépett fel: a másodelnök csak az október 29-i összes ülés végén bocsátotta szavazásra az elegyes ülés összehívásának kérdését. A testület a májusi nagygyűlésre halasztotta az elnökválasztást. Lehetséges elnökként merült fel a konzervatív SZÉCHEN Antal, KÁLLAY BÉNI, valamint ANDRÁSSY Gyula, de a jelölésre valamennyien elutasító választ adtak. Ezt követően esett a választás Eötvös Lorándra, aki ekkorra már Európa-szerte neves fizikusnak számított.

Az 1889. május 3-i nagygyűlésen végül négy elnökjelöltre voksoltak a testület tagjai: a 48 szavazatból EÖTVÖS 27-et, ZICHY Antal 18-at, SZÉCHENYI Béla 2-t, HOLLÁN Ernő 1-et kapott. Ezzel az MTA 6. elnökeként EÖTVÖS Loránd lépett hivatalba. Hivatali elődeitől eltérően ő elsősorban tudós volt, ráadásul természettudós. Személye átmenetet jelentett a 20. századba tartó új szemléletű, fiatal tudósok és az Akadémia korábbi nagy generációja között.

Még ugyanebben az évben SZILY Kálmán lett a főtitkár, aki szintén fizikus volt (később a nyelvészet területén is kiváló érdemeket szerzett). Az EÖTVÖS-SZILY vezetésben, amely 16 évig állt fenn, a közvélemény is a tudományos szakszerűség előtérbe kerülését látta. EÖTVÖS, aki egész életében mély tisztelettel és szeretettel viseltetett az alapítók generációjához, első elnöki beszédében világossá tette álláspontját a reformot követelők számára: *(6. dia)*

«Az akadémia nem olyan intézet, melyet reformkísérleteknek volna szabad alávetni; céljának, irányelveinek nem évtizedeken, de évszázadokon keresztül változatlanoknak kell maradniok. Nem olyan, mint a hajó, mely ismeretlen

tengeren kalandos felfedező útra indul: inkább olyan, mint a világító torony, mely a tévedező hajósnak a biztos kikötő helyét mutatja. »

Milyen volt az az Akadémia, amelynek vezetésére Eötvös Loránd megbízást kapott?

Az a tekintély, amely a Tudós Társaságot alapítása időszakában övezte, már a reformkorban jelentősen csökkent, maga SZÉCHENYI István is felpanaszolta ezt az 1840-es években. A kiegyezést követően EÖTVÖS József, ARANY János és munkatársaik tekintélyüket latba vetve jelentősen átalakították az intézmény működési elveit, új alapszabályt dolgoztak ki, amely egyébként az uralkodó jóváhagyásához volt kötve, könnyen változtatni nem lehetett rajta. Újrafogalmazták az intézmény feladatát is. Az alapítást követő évtizedekben az irodalmi irány a szorosan tudományosat csaknem egészen háttérbe szorította, mert a fő cél nemzeti nyelvünk művelése volt s általa egy nemzeti irodalom megalapítása. 1867 után Eötvös József már a tudomány és az irodalom egyenrangúságát hangoztatta, és kiemelte: *«Akadémiánknak részt kell vennie a nagy munkában, mely Európa-szerte a tudományok körében a népek szellemi fölszabadulásáért folyik»*.

Az 1880-as években megújultak az Akadémiát ért támadások, amelyek elsősorban a tudósok magába zárkózását, tevékenységük haszontalanságát rótták fel. Maga EÖTVÖS Loránd is tisztában volt a népszerűtlenséggel, a közérdeklődés hiányával, s beszédeiben igyekezett elmagyarázni nézeteit az Akadémia szerepéről és a tudomány feladatáról. 1890-ben, az 50. közgyűlés elnöki megnyitójából csak néhány gondolatot idézek:

«Irodalom és tudomány, mindketten eszményi törekvéseknek, a szép és igaz szeretetének gyermekei. Az akadémiák feladata őrködni, hogy az egyik mint a másik a mindennapi élet szükségletének színvonalán fölül emelkedjék; az irodalom ne legyen csupán hírlapirodalom, közönséges regénytár és iskolakönyvek gyűjteménye; a tudomány ne csupán a közvetlenül hasznot hajtó kérdésekkel foglalkozzék. … (8. dia)

Az Akadémia vezetői jól tudták természetesen, hogy az intézmény működésén javítani kell, a színvonaltalanság és az érdektelenség volt a két

legfőbb ellenség. Az ülések látogatottsága gyakran nem volt megfelelő, ezért az ügyrendben elrendelték, hogy az osztályülésekre valamennyi rendes tagnak kötelessége eljárni. 1890-től általánossá vált, hogy az üléseken megjelent akadémikusok névsorát közzétették az Akadémiai Értesítőben az ülésekről szóló beszámolók élén. (Sokat ez sem segített.) E listákból az azért egyértelműen látszik, hogy az Akadémia vezetése példát mutatott az intézményben folyó munka iránti érdeklődésben: Eötvös, Szily saját osztályülésük rendszeres látogatása mellett gyakran a többi osztály ülésén is részt vettek.

Eötvös elnöksége idején az Akadémián egy évben 40-50 ülésre került sor. A szabályok értelmében a kéthónapos szünet kivételével az osztályok havonta osztályülést tartottak (ez a gyakorlatban 8-9 ülést jelentett), az Akadémia tagjai itt olvasták fel a tudományos dolgozataikat. A III. osztály némileg eltérően működött, mint a másik kettő: azok az akadémikusok, akik egyetemen tanítottak, meghívhatták tanítványaikat, hogy felolvassanak, s annak érdekében, hogy minél több eredményt ismertethessenek, a tanulmányok rövidített változatát mutatták be. Elvileg szintén havonta ült össze az ún. összes ülés, a tiszteleti és rendes tagok részvételével, amelyen a tudományos pályázatok eredményeit tárgyalták meg, illetve egyéb tudományos munkával összefüggő kérdéseket. A 24 tagú Igazgató Tanács ebben az időszakban már csak az Akadémia anyagi ügyeivel foglalkozott, évente kétszer ült össze. A nagygyűlést és közgyűlést májusban tartották.

Az Akadémiának eredetileg 6 osztálya volt, ám a kiegyezés utáni alapszabály-módosításkor csak három létesítésére volt lehetőség. Eötvös hivatali ideje alatt, 1891-ben sikerült elérni, hogy minden osztály két alosztállyal működhessen, s az akadémikusok számát is ezek alapján határozták meg. Ez a struktúra jobban illeszkedett a gyorsan fejlődő tudományterületekhez, különösen a természettudományok esetében *(9. dia)* Az osztályokhoz egyre bővülő bizottsági rendszer jött létre.

A tudományos utánpótlás biztosítása szintén jelentős problémának mutatkozott. Bár az Akadémiának a szabályok szerint 240 tagja lehetett

volna (a külső tagokat nem számítva), Eötvös elnöksége alatt sohasem sikerült a maximális létszámmal működni *(10. dia)*. Jól ismert, hogy a tudományos utánpótlás kérdését az egyetem oldaláról is élénken figyelemmel kísérte, erről tanúskodik az 1887-ben Terfort Ágostonnak írt nyílt levele az egyetemi oktatásról, és az 1895-ben a párizsi École Normale Supérieure mintájára megalapított Eötvös Collegium.

1890-től fogva jóval láthatóbb lett az Akadémia működése a nyilvánosság számára, mint korábban. 1889 őszén az összes ülés arról döntött, hogy Akadémiai Értesítőt havonta kiadják és megnövelik terjedelmét, hogy teljes terjedelmében megjelentessék benne a felolvasott tanulmányokat, az arra érdemes pályázatok értékelését. Szily Kálmán minden évben közzétette főtitkári beszámolóját az Akadémiai szakmai munkájáról, valamint a Magyar Földhitelintézet hivatalos kimutatását az MTA vagyonáról. Évente megjelent az akadémiai kiadványokat átalánydíjjal megvásároló intézményeinek egyre bővülő listája, amelyen jelentős számban szerepeltek középiskolák és könyvtárak is.

Mint közismert, az Akadémiai magánszemélyek adakozásából jött létre, és ez a mindenkori kormányoktól való függetlensége 1948-ig fennállt, büszke is volt arra, hogy nem állami, hanem nemzeti intézmény. Az alapítványok biztosította függetlenség imponáló, ám az Akadémia szinte állandó anyagi problémákkal küzdött, legértékesebb vagyona és egyben legnagyobb kiadási tétele palotája volt, komolyabb összegeket nem tudott kutatásokra fordítani. *(11. dia)* Az 1890-es években jelentősen növekedett az amúgy számos kisebb adomány mennyisége, amelyeket meghatározott célra adtak, az ezekhez szükséges pályázatokat rendre kiírták. Tetemes munkát jelentett a beérkezett pályaművek elbírálása. Mindennapos dolog volt, ha egy pályázatra nem érkezett pályamű vagy a kapott írás nem volt megfelelő színvonalú, ezért a díjat nem adták ki. Az akadémiai nagydíjat sem lehetett minden évben odaítélni megfelelő eredmény hiányában.

Az anyagi és szakmai problémák orvoslásaként EÖTVÖS Loránd közbenjárására SEMSEY Andor, maga is akadémikus és a korszak egyik

legnagyobb mecénása, 1890-ben különböző tudományágakban tíz tudományos, kifejezetten a magyarországi viszonyokra és Magyarországra vonatkozó pályakérdést tűzött ki egyenként 10 000 forintnyi jutalomdíjjal és 1500 forintnyi másoddíjjal. A témákban kézikönyveket vártak és a munkák elkészítésére eleinte öt évet határoztak meg. A pályázat végül 1908-ig fennállt, de sajnos nem hozta meg a várt sikert. Egyedül Magyarország mineralógiája készült el a vártaknak megfelelően, az archeológiai, irodalomtörténet és a közgazdasági viszonyokról szóló munkákra a másodjutalmat ítélték oda.

Számos kutatási munka indult el EÖTVÖS Loránd elnökségének idejében, elkészült SZINNYEI József nagy bibliográfiai vállalkozásai, továbbá 14 kötetes óriási munkája, a *Magyar írók élete és munkái*. Megindultak a Magyar Nyelv Nagyszótárának, a Zsigmond-kori oklevéltárnak munkálatai, elkészült a Magyarországi Latinság Szótára. Hivatali ideje alatt – külön adományokból – befejeződött a Díszterem díszítése, LOTZ Károly elkészítette a terem keleti falának freskóját, SZÉCHENYI István születésének 100. évfordulója alkalmából elkészült a palota Akadémia utcai falán lévő dombormű, berendezték a Goethe-szobát és a Széchenyi-szobát, 1895-ben kapta meg az Akadémia RÁTH György 1711 előtti Hungarica-gyűjteményét. A Millennium ünnepségsorozatában a Magyar Tudományos Akadémia is részt vett számos, elsősorban a magyar történelem kezdeti évszázadaira vonatkozó munkával. Az 1896. évi közgyűlést személyes jelenlétével tisztelte meg az uralkodó.

A természettudományok hazai fejlődésében az MTA nem tudott vezető szerepre szert tenni. E terület gyors fejlődésének az akadémiai osztály- és bizottsági struktúra inkább csak gátjává vált.

EÖTVÖS Loránd szívügye volt, hogy a Magyarországon végzett tudományos tevékenység nemzetközi színtéren is megmérettesse magát, számos tudományos társaság bekapcsolódott a társaságok nemzetközi életébe. Sikernek számított, hogy az Akadémiák Nemzetközi Szövetségének

Párizsban 1901 áprilisában tartott első ülésére, ahova 10 akadémiát volt hivatalos, a Magyar Tudományos Akadémiát is meghívták.

EÖTVÖS akadémiai elnöki időszakából kiemelkedik a Bolyai-jutalom létrehozása 1903-ban, amelyre a nagy matematikus születésének centenáriuma adta az alkalmat, s amelyet az elnök a kolozsvári Bolyai-emlékünnepen jelentett be. A szabályzat szerint 5 évente adták ki a jutalmat, először 1905-ben Henri Poincaré francia matematikusnak. A díj jelentős volt, 10000 korona, és bár a Nobel-díjjal természetesen nem vetekedhetett, mégis igen nagy jelentőségre tett szert a nemzetközi tudományos életben.

EÖTVÖS Lorándot egymást követő 6 alkalommal választotta meg elnökének az Akadémia. A Kézirattárban fennmaradt egy levele, amely azt tanúsítja, hogy 1895-ben szándékában állt, hogy teljesen visszavonuljon kutatni és tanítani. A levélben meglepő őszinteséggel szól a magyar tudományos életről. *(12. dia)* Kritikáját egyébként közgyűlési beszédében is kifejezésre juttatta. Apjához ebben is hasonlóan, az 1880-as évek közepétől aktív közéleti szerepet vállalt, 1885-ben FERENC JÓZSEF főrendházi taggá nevezi ki, ettől fogva kötelességei sorába tartozik az országgyűlés felsőházi ülésein való részvétel is, 1891/92-ben egy évre rector magnificusszá választják, s az első WEKERLE-kormányban 1894 júniusától 1895. január közepéig (a kormány bukásáig) kultuszminiszter. A visszavonulási tervének valódi okát nem tudjuk, lehetséges, hogy szándékában e közéleti csalódás is közrejátszott.

10 évvel később, 1905. október 5-én kelt levelében aztán valóban lemondott, az Akadémia elnökei közül elsőként. Indokul ebben is az aktívabb tudományos munkát hozta fel. Bár bizottságot küldtek hozzá, hogy rávegyék szándéka megmásítására, lemondását véglegesnek szánta. Haláláig az Igazgató Tanács tagjaként és tudósként tovább szolgálta az Akadémiát.